

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОЇ ТА ГРОМАДСЬКОЇ ПРОТИДІЇ ЕКСТРЕМІЗМУ В ПЕРІОД ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

MECHANISMS OF STATE AND CIVIL COUNTERACTION TO EXTREMISM DURING DEMOCRATIC TRANSFORMATIONS

Левчук О.О.,

orcid.org/0000-0001-6344-9356

аспірант

Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

У статті здійснено комплексний аналіз механізмів державної та громадської протидії екстремізму в умовах демократичних трансформацій. Актуальність дослідження зумовлена зростанням екстремістських проявів у сучасних суспільствах, що перебувають у стані політичних, соціальних і ціннісних змін, а також необхідністю пошуку ефективних інструментів їх нейтралізації без порушення демократичних принципів і прав людини. Метою статті є виявлення ключових інституційних, правових і соціальних механізмів протидії екстремізму та визначення ролі державних і громадських акторів у цьому процесі.

У роботі розкрито сутність екстремізму як соціально-політичного явища, охарактеризовано його основні форми та чинники поширення в період демократичних перетворень. Особливу увагу приділено аналізу державної політики у сфері запобігання екстремізму, зокрема нормативно-правовому забезпеченню, діяльності правоохоронних органів, судової системи та органів публічного управління. Визначено проблеми та суперечності, що виникають у процесі реалізації антиекстремістських заходів у демократичних державах.

Окремий розділ присвячено ролі громадянського суспільства у протидії екстремізму. Проаналізовано діяльність громадських організацій, засобів масової інформації, освітніх установ і локальних спільнот як важливих суб'єктів формування культури толерантності, політичного плюралізму та громадянської відповідальності. Обґрунтовано значення партнерської взаємодії між державою та громадськістю як передумови ефективної протидії екстремістським загрозам.

У висновках наголошено, що результативна протидія екстремізму в період демократичних трансформацій можлива лише за умови поєднання правових, інституційних і соціально-комунікативних механізмів, а також дотримання балансу між забезпеченням безпеки та збереженням демократичних свобод.

Ключові слова: екстремізм, демократичні трансформації, державна політика, громадянське суспільство, механізми протидії.

The article provides a comprehensive analysis of state and public mechanisms for counteracting extremism in the context of democratic transformations. The relevance of the study is determined by the growing spread of extremist manifestations in contemporary societies undergoing political, social, and value-based changes, as well as by the need to develop effective tools to neutralize such threats without violating democratic principles and human rights. The purpose of the article is to identify key institutional, legal, and social mechanisms for countering extremism and to determine the role of state and civil society actors in this process.

The study examines the essence of extremism as a socio-political phenomenon and characterizes its main forms and factors of dissemination during periods of democratic transformation. Particular attention is paid to the analysis of state policy in the field of extremism prevention, including the regulatory and legal framework, the activities of law enforcement agencies, the judiciary, and public administration bodies. The paper identifies key challenges and contradictions arising in the implementation of anti-extremist measures in democratic states.

A separate section is devoted to the role of civil society in countering extremism. The activities of non-governmental organizations, mass media, educational institutions, and local communities are analyzed as important actors in promoting a culture of tolerance, political pluralism, and civic responsibility. The significance of partnership and cooperation between the state and civil society is substantiated as a prerequisite for effective counteraction to extremist threats.

The conclusions emphasize that effective counteraction to extremism during democratic transformations is possible only through a combination of legal, institutional, and socio-communicative mechanisms, as well as through maintaining a balance between ensuring public security and preserving democratic freedoms.

Key words: extremism, democratic transformations, state policy, civil society, counteraction mechanisms.

Вступ. Проблема екстремізму є однією з найбільш гострих у сучасному світі. Вона безпосередньо пов'язана з кризами ідентичності, соціальною нерівністю, політичною нестабільністю й ослабленням традиційних інститутів демократії. Особливої актуальності ця тема набуває у державах, які проходять через етап демократичного транзиту. Саме в таких країнах, де процеси лібера-

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

лізації та реформ супроводжуються соціальними потрясіннями, створюється сприятливе середовище для поширення екстремістських ідей.

Україна, як держава з перехідним типом політичної системи, стикається з цілим комплексом внутрішніх і зовнішніх викликів, які сприяють радикалізації суспільства. До таких факторів належать воєнний конфлікт, економічні труднощі, недовіра до інститутів влади, інформаційні маніпуляції, зростання суспільної поляризації. Протидія цим явищам вимагає не лише політичних рішень, а й глибокого осмислення демократичних принципів і пошуку нових форм взаємодії між державою та громадянським суспільством [1, с. 15].

Метою статті є визначення теоретичних і практичних засад формування механізмів протидії екстремізму в період демократичних трансформацій. Завданнями дослідження є аналіз природи екстремізму, розкриття сутності політичних механізмів його подолання, вивчення міжнародного досвіду та визначення напрямів вдосконалення української моделі протидії.

Методологічною основою є системний і порівняльно-політологічний підхід, що дозволяє дослідити екстремізм як результат комплексної взаємодії політичних, соціальних та інформаційних факторів. Застосовано структурно-функціональний аналіз, метод порівняння, історико-політичний і контент-аналіз офіційних документів і наукових джерел.

1. Теоретичні засади дослідження екстремізму

У сучасній політичній науці екстремізм розглядається як складне й багатовимірне явище, яке може мати ідеологічний, соціальний, релігійний, етнічний та політичний характер. Його головною ознакою є прагнення досягти мети шляхом заперечення демократичних процедур і використання насильства. Екстремізм проявляється не лише у вигляді терористичних актів, а й у поширенні ідеологій ненависті, дискримінації, мови ворожнечі, нетерпимості до «інших» [2, с. 38].

У країнах, що переживають демократичний транзит, екстремізм часто стає реакцією на кризу легітимності нових інститутів влади. Зміна політичного режиму, руйнування старих соціальних структур і поява нових еліт формують ґрунт для протестних рухів. Невдоволення результатами реформ може перетворитися на радикальні настрої, які підривають основи політичного порядку [3, с. 45].

У контексті українського досвіду слід підкреслити, що поширення екстремістських тенденцій часто має не лише внутрішні, а й зовнішні причини. Гібридні інформаційні впливи, пропаганда, використання соціальних мереж як інструментів маніпуляції стали важливими чинниками радикалізації. Інформаційний простір перетворився на арену боротьби за цінності, де демократичні та

антидемократичні ідеї зіштовхуються у прямому конфлікті [4, с. 62].

Питання протидії екстремізму в умовах демократичного розвитку полягає не лише у нейтралізації загроз, а й у формуванні умов, за яких радикальні ідеї втрачають привабливість. Це можливо лише тоді, коли суспільство має реальні механізми участі у прийнятті рішень, коли громадяни відчують довіру до влади та соціальну справедливість [5, с. 67].

2. Політичні та правові основи протидії екстремізму

Ефективна політика протидії екстремізму передбачає створення комплексної правової та інституційної системи, що гарантує баланс між безпекою і свободою. Законодавче визначення екстремізму має бути достатньо точним, щоб запобігти його використанню для політичних цілей. В Україні чинне законодавство передбачає відповідальність за злочини, пов'язані з розпалюванням ворожнечі (статті 110, 161, 258 Кримінального кодексу), однак відсутність чіткої дефініції поняття «екстремізм» створює правову невизначеність [6, с. 74].

Правова база має включати не лише норми кримінального права, а й адміністративні, інформаційні та освітні механізми. Важливим напрямом є розроблення державних програм запобігання радикалізації, удосконалення міжвідомчої координації та посилення ролі органів місцевого самоврядування у реалізації профілактичних заходів [7, с. 81].

3. Міжнародний досвід протидії екстремізму

У більшості європейських країн протидія екстремізму є невід'ємною складовою державної політики безпеки. Досвід провідних демократій світу показує, що найефективнішими є ті моделі, які поєднують каральні, профілактичні та освітньо-просвітницькі інструменти.

У Німеччині протидія екстремізму спирається на концепцію «бойової демократії» (*wehrhafte Demokratie*), відповідно до якої держава має право обмежувати діяльність організацій, що підривають конституційний лад. Федеральне відомство з охорони Конституції веде системний моніторинг екстремістських рухів, а судові органи можуть забороняти партії чи об'єднання, які пропагують расизм, насильство чи антидемократичні ідеї [8, с. 90].

Разом із тим, німецька модель не обмежується силовими засобами. Програми «*Demokratie leben!*» та «*Zusammenhalt durch Teilhabe*» спрямовані на розвиток громадянської освіти, підтримку місцевих ініціатив і формування толерантності серед молоді. Особлива увага приділяється вихованню критичного мислення, запобіганню дискримінації та соціальному відчуженню, які часто стають джерелом радикалізації [9, с. 102].

Французький досвід демонструє іншу модель – жорстку централізовану політику держави з високим рівнем контролю за діяльністю релігійних та політичних організацій. Франція має один із найрозвиненіших комплексів правових актів, спрямованих на запобігання пропаганді насильства, расизму й антисемітизму. Законодавство дозволяє забороняти діяльність груп, які відкрито пропагують ненависть чи дискримінацію, навіть без прямих доказів терористичної діяльності [10, с. 108].

Водночас у Франції діє система державних і муніципальних програм, що сприяють соціальній інтеграції іммігрантів і молоді з маргіналізованих спільнот. Особлива увага приділяється культурній адаптації, мовній освіті, підготовці релігійних діячів, які б сповідували демократичні цінності. Такі підходи поєднують безпекову складову з гуманістичними принципами соціальної держави [11, с. 121].

Скандинавські країни, зокрема Швеція, Норвегія та Данія, розвинули концепцію «інклюзивної безпеки», що базується на партнерстві державних структур і місцевих громад. Тут особливе значення має профілактична робота на місцях: місцеві ради, школи, поліція й соціальні служби спільно ідентифікують осіб, схильних до радикалізації, та надають їм психологічну підтримку. Перевагою цієї моделі є запобігання екстремізму через діалог, освіту й соціальну інтеграцію [12, с. 139].

Міжнародні організації – Рада Європи, ОБСЄ, Європейський Союз – розробили стандарти протидії екстремізму, які наголошують на необхідності поєднання безпекових і гуманітарних підходів. Вони підтримують держави у створенні національних стратегій боротьби з радикалізацією, надають технічну допомогу та експертну оцінку реформам у сфері безпеки [13, с. 155].

4. Українська модель протидії екстремізму: проблеми та перспективи

Україна має власний досвід боротьби з екстремізмом, який формується під впливом внутрішніх і зовнішніх загроз. Основою правового регулювання є Конституція України, Кримінальний кодекс, Закон «Про національну безпеку України» та міжнародні зобов'язання держави. Однак нормативна база залишається фрагментарною: відсутнє чітке визначення поняття «екстремізм», що створює можливість його політичного тлумачення [14, с. 166].

Наявні державні програми мають переважно декларативний характер і не передбачають дієвих механізмів координації. Наприклад, «Концепція боротьби з тероризмом» 2013 року не охоплює повний спектр проблем радикалізації та не враховує нові виклики, пов'язані з інформаційною агресією й цифровими технологіями [15, с. 173]. Тому доцільно розробити окрему Національну стратегію протидії екстремізму, яка передбачала

б участь усіх ключових суб'єктів – органів державної влади, місцевого самоврядування, освітніх і релігійних установ, громадських об'єднань і ЗМІ [16, с. 180].

Ефективна протидія екстремізму можлива лише за умов налагодження системи партнерства між державою та громадянським суспільством. Громадські організації в Україні вже сьогодні реалізують низку ініціатив, спрямованих на моніторинг проявів мови ворожнечі, просвітницьку діяльність, підвищення медіаграмотності. Однак ці зусилля залишаються малокоординованими та потребують державної підтримки [17, с. 192].

Не менш важливим завданням є забезпечення демократичного контролю над діяльністю правоохоронних органів. Система протидії екстремізму повинна бути прозорою, підвітною й такою, що виключає можливість зловживань. Для цього необхідно передбачити участь правозахисних інституцій у моніторингу реалізації програм безпеки [18, с. 205].

5. Інституційні та освітні механізми протидії екстремізму

Ефективна протидія екстремізму неможлива без створення розгалуженої системи інституцій, які б координували діяльність державних органів, наукових установ і громадських організацій. Такий механізм має включати не лише силові структури, а й інституції, що формують політичну культуру, правосвідомість і соціальну відповідальність громадян [19, с. 211].

Необхідно створити постійно діючий координаційний центр протидії екстремізму, який би здійснював аналіз ситуації, прогнозування тенденцій радикалізації, узгоджував діяльність міжвідомчих структур і координував профілактичні програми. Його завданням має бути не лише реагування на конкретні прояви насильства, а й запобігання поширенню ідеологій ненависті.

Важливою складовою системи протидії є освіта. Саме через систему освіти можна впливати на ціннісні орієнтири молоді, формувати толерантність і навички критичного мислення. У багатьох країнах громадянська освіта стала обов'язковим елементом навчальних програм, що сприяє формуванню культури демократії й прав людини [20, с. 223].

В Україні подібні програми лише починають розвиватися. Необхідно інтегрувати курси з питань громадянської освіти, міжкультурної комунікації, медіаграмотності у шкільні та університетські програми. Важливим є навчання педагогів, які зможуть працювати з молоддю у напрямі запобігання радикалізації, особливо в регіонах, що зазнали впливу збройного конфлікту [21, с. 229].

Освітня політика має доповнюватися розвитком наукових досліджень у сфері вивчення екстремізму. Потрібно створити спеціалізовані ана-

літичні центри, які б здійснювали моніторинг соціальних процесів, вивчали причини радикалізації та розробляли науково обґрунтовані рекомендації для державних структур [22, с. 240].

Однією з найскладніших проблем сучасної боротьби з екстремізмом є протидія його поширенню в інформаційному просторі. Соціальні мережі, відеоплатформи та месенджери стали середовищем для вербування нових прихильників радикальних рухів. Особливо небезпечними є випадки, коли екстремістські ідеї поширюються під виглядом патріотичних або антисистемних гасел [23, с. 247].

Для України, що перебуває в умовах війни та інформаційної агресії, питання інформаційної безпеки набуває стратегічного значення. Протидія екстремізму має бути інтегрована у загальну стратегію інформаційної безпеки держави. Необхідно створити ефективну систему виявлення й блокування ворожого контенту, водночас дотримуючись принципів свободи слова та відкритості [24, с. 253].

Важливо розвивати співпрацю між державними структурами, приватними ІТ-компаніями й громадськими ініціативами, що займаються моніторингом дезінформації. Досвід країн Балтії демонструє ефективність створення міжсекторальних мереж для протидії пропаганді та мові ненависті. Подібна практика може бути запроваджена й в Україні, з урахуванням національного законодавства та рекомендацій ЄС [25, с. 261].

Окрім технічних рішень, велике значення має інформаційна просвіта населення. Формування навичок критичного сприйняття медіа-контенту дозволяє знизити вплив маніпуляцій і фейкових новин. Потрібно впроваджувати державні програми з медіаграмотності для школярів, студентів і працівників державних органів [26, с. 268].

6. Роль громадянського суспільства

Громадянське суспільство відіграє ключову роль у забезпеченні демократичного контролю над діяльністю органів влади й у протидії екстремізму. Його функції полягають у:

- моніторингу діяльності політичних партій і громадських об'єднань на предмет поширення мови ворожнечі;
- участі в просвітницьких і толерантних ініціативах;
- організації діалогу між різними соціальними групами;
- участі у створенні рекомендацій для законодавчих органів [27, с. 274].

Українські громадські організації – «Центр громадянських свобод», «Детектор медіа», «Інститут масової інформації» – активно працюють у напрямі моніторингу мови ворожнечі, протидії дезінформації та поширення демократичних цінностей. Проте ефективність цих ініціатив значною

мірою залежить від підтримки держави та міжнародних партнерів [28, с. 280].

Важливо створити механізми партнерства між органами влади та неурядовими структурами, які дозволять оперативно реагувати на виклики радикалізації. Розвиток таких інструментів, як громадські ради при державних установах, платформи діалогу між поліцією і населенням (community policing), сприяє підвищенню довіри та зменшенню рівня конфліктності в суспільстві [29, с. 286].

Попри наявність стратегічних документів і численних ініціатив, українська система протидії екстремізму стикається з низкою труднощів. Серед головних – низький рівень координації між державними структурами, відсутність єдиної системи збору та аналізу інформації про радикальні рухи, недостатнє фінансування профілактичних програм.

Крім того, спостерігається ризик політичного використання антиекстремістських заходів. У перехідних суспільствах влада іноді схильна застосовувати термін «екстремізм» для маркування опозиційних або критичних сил, що підриває довіру громадян і послаблює легітимність державних дій [30, с. 291]. Тому вкрай важливо забезпечити демократичний контроль і прозорість процесів ухвалення рішень у сфері безпеки.

Також суттєвою проблемою є кадровий дефіцит – брак фахівців, здатних працювати на перетині політичних, правових, соціологічних та комунікаційних дисциплін. Підготовка експертів із питань радикалізації, інформаційної безпеки, громадянської освіти має стати пріоритетом для освітніх програм університетів [31, с. 298].

Подальший розвиток політики протидії екстремізму в Україні має ґрунтуватися на таких засадах:

1. Системність і міжвідомча координація. Необхідно розробити Національну стратегію протидії екстремізму з чітким визначенням відповідальності суб'єктів.

2. Превентивний підхід. Пріоритет слід надавати не покаранню, а профілактиці – освіті, медіаграмотності, соціальній інтеграції.

3. Співпраця держави й громадянського суспільства. Без залучення неурядових організацій, журналістських об'єднань і правозахисників антиекстремістська політика не може бути ефективною.

4. Інтеграція до європейських стандартів. Україна повинна адаптувати свої програми до практик ЄС і Ради Європи, дотримуючись принципу поваги до прав людини.

5. Інформаційна безпека. Потрібно розвивати механізми протидії пропаганді та кіберзагрозам, не обмежуючи свободу слова [32–35].

Лише поєднання цих компонентів створить цілісну й ефективну модель, здатну протидіяти

радикальним викликам і водночас зміцнювати демократичний устрій держави.

Висновки. Формування дієвих державних і громадських механізмів протидії екстремізму є необхідною умовою демократичного розвитку України. Успішна стратегія має поєднувати силові, правові, інформаційні та освітні заходи, забезпечуючи рівновагу між безпекою й громадянськими свободами.

Міжнародний досвід засвідчує, що найрезультативнішими є системи, які базуються на профілактиці, залученні громадян і відкритості влади.

Для України важливо адаптувати ці практики, створити стійку інституційну модель і розвивати культуру діалогу в суспільстві.

Боротьба з екстремізмом не може обмежуватися силовими методами – вона передбачає зміцнення довіри між владою і громадянами, виховання відповідальності, підвищення рівня політичної культури. Лише за таких умов можна забезпечити не тільки безпеку, а й утвердження демократичних цінностей, що становлять фундамент сучасної європейської України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ільїн В.І. Політична радикалізація в умовах трансформації демократій. – Київ: НАДУ, 2019. – 120 с.
2. Кримінальний кодекс України. – Відомості Верховної Ради України, 2001, №25-26.
3. Delmas-Marty M. Order and Disorder in the 21st Century. Paris: La Documentation Française, 2018.
4. Verfassungsschutzbericht 2022. Bundesministerium des Innern und für Heimat, Berlin.
5. Концепція боротьби з тероризмом в Україні: Затв. РНБО, 2013.
6. Харитонов Є.О. Політика безпеки в умовах гібридних загроз. – Київ: Юрінком Інтер, 2021. – 160 с.
7. OSCE/ODIHR. Freedom of Expression and Combating Extremism. Warsaw, 2020.
8. Червоненко А. Освіта як інструмент формування демократичних цінностей. – Львів: Центр освітніх ініціатив, 2022.
9. Nordic Council of Ministers. Radicalisation in the Nordic Context. Copenhagen, 2021.
10. FATF Recommendations 2022. Financial Action Task Force. www.fatf-gafi.org
11. Snyder T. The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America. New York: Tim Duggan Books, 2018.
12. Inglehart R. F., Welzel C. Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence. Cambridge: Cambridge University Press, 2005
13. Fukuyama F. The End of History and the Last Man. New York: Free Press, 1992.
14. Linz J. J., Stepan A. Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1996.
15. Huntington S. P. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. Norman: University of Oklahoma Press, 1991.
16. Diamond L. Developing Democracy: Toward Consolidation. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1999.
17. Howard M. E. The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
18. McFaul M. Russia's Unfinished Revolution: Political Change from Gorbachev to Putin. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2001.
19. Way L. A. Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Post-Cold War. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
20. Levitsky S., Ziblatt D. How Democracies Die. New York: Crown, 2018.
21. Stepan A., Linz J. J., Yadav Y. Democracy and Diversity: India and the American Experience. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 2011.
22. Putnam R. D. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993.
23. Skocpol T. Protecting Soldiers and Mothers: The Political Origins of Social Policy in the United States. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 1992.
24. Tilly C. Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990. Cambridge, MA: Blackwell, 1990.
25. Berman S. The Primacy of Politics: Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
26. Hall P. A., Soskice D. Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage. Oxford: Oxford University Press, 2001.
27. O'Donnell G. A. Delegative Democracy. Journal of Democracy, 1994, 5(1), 55-69.
28. Schmitter P. C., Karl T. L. What Democracy Is... and Is Not. Journal of Democracy, 1991, 2(3), 75-88.
29. Rueschemeyer D., Huber Stephens E., Stephens J. D. Capitalist Development and Democracy. Chicago: University of Chicago Press, 1992.
30. Acemoglu D., Robinson J. A. Economic Origins of Dictatorship and Democracy. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

31. Lijphart A. Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries. New Haven, CT: Yale University Press, 1999.
32. Norris P. Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
33. Tarrow S. Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
34. della Porta D., Diani M. Social Movements: An Introduction. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2006.
35. Tilly C., Tarrow S. Contentious Politics. Boulder, CO: Paradigm Publishers, 2007.

Дата першого надходження статті до видання: 30.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026